

УДК 371.2

DOI: 10.32342/2522-4115-2021-2-22-26

О.В. ЛЕБІДЬ,

*доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри інноваційних технологій
з педагогіки, психології та соціальної роботи
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

Л.В. ЦУРКАН,

*аспірант кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ: ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ

У статті здійснено дефінітивний аналіз понятійного конструкту «професійна самореалізація вчителя початкових класів». Зокрема досліджено сутність термінів «самореалізація», «професійна самореалізація» у працях українських та зарубіжних науковців. Проаналізовано особливості розуміння і трактування змісту цих понять дослідниками. Зазначено, що термін «самореалізація» є міждисциплінарним багатоаспектним поняттям, яке у психології розглядається в контексті самосвідомості людини; у філософії – самовдосконалення духу й тіла людини; у педагогіці – прагнення до якомога повнішого прояву можливостей, нахилів, здібностей, якостей; в акмеології – досягнення акмевершин у будь-яких видах діяльності. Визначено специфічні риси та відмінності у підходах щодо тлумачення сутності професійної самореалізації та її ролі у діяльності вчителя початкових класів. Поняття «професійна самореалізація» у статті визначається як важливий компонент на шляху професійного становлення особистості, за допомогою якого створюється соціально-психологічний простір функціонування людини в професії. Встановлено, що професійна самореалізація вчителів початкових класів пов'язана з прагненням стати кращими у професійному аспекті, організації навчально-виховного процесу у початкових класах закладів загальної середньої освіти та створенні умов для кожного учня. Самореалізація вчителя початкової школи – це професійне і особистісне зростання, усвідомлення своїх дій, себе в суспільстві та в професійній діяльності. Окреслено *перспективи подальшого студювання в цьому напрямі* чинників, що впливають на професійну самореалізацію вчителів початкових класів.

Ключові слова: самореалізація, саморозвиток, професійна самореалізація, вчитель початкових класів, професійна самореалізація вчителя початкових класів.

Постановка проблеми. У цей час проблема використання і вдосконалення людського потенціалу розглядається не просто як умова підвищення темпів економічного зростання організації, а й як головний фактор розвитку країни. Тому більш високі вимоги ставляться до громадянської позиції, самовіддачі, цілеспрямованості, гнучкості, ініціативності, саморозвитку, готовності до побудови власного життя фахівців різних галузей у потоці соціальних трансформацій. Це свідчить про те, що важливим компонентом підготовки майбутніх фахівців є не тільки знання, вміння, навички, а й професійно значущі якості особистості, що сприяють самореалізації в професійній сфері. Означені вимоги ставляться і до фахівців сфери освіти, зокрема до вчителів початкових класів.

Більше того, аналіз змісту Професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» [16] підтверджує

нашу точку зору. Так, у стандарті зазначаються такі професійні компетентності, які мають бути сформованими у вчителя початкових класів: здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, до ініціативності та підприємливості, здатність визначати умови та ресурси професійного розвитку впродовж життя, здатність здійснювати моніторинг власної педагогічної діяльності та визначати індивідуальні професійні потреби [16, с. 6–9]. *Отже, можна впевнено стверджувати, що сучасному суспільству потрібні конкурентоспроможні вчителі початкової школи, які здатні до реалізації власних можливостей у професійному динамічному середовищі.*

Аналіз основних досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі репрезентовано численні студії, які створюють підґрунтя для розкриття проблеми професійної самореалізації вчителя початкових класів, зокрема вивчаються: загальні питання професійної самореалізації в сучасній науці (О. Пінська [15], Н. Твердохлебова [22] та ін.); особливості самореалізації людини в різні вікові періоди (А. Баранова [26], Березенцева [3], А. Валеєв [26], В. Мясенко [14] та ін.); самореалізація як фактор успішності в професійній діяльності (Е. Зеєр, Е. Смикалюк [6] та ін.) і компонент професійного самовдосконалення (Н. Тимошенко [23] та ін.); суб'єктивний підхід у вивченні професійної самореалізації (С. Максименко, В. Осьодло [12] та ін.).

Предметом уваги науковців є проблема професійної самореалізації фахівців з різних сфер і галузей, а саме: соціальних працівників (Ю. Руденко [19]); поліцейських (М. Грищенко [4]), психологів (Є. Федосенко, І. Седунова [24]), військовослужбовців (Н. Гриньова, Л. Осадча, В. Осьодло, Т. Перепелюк [28]), спеціалістів у сфері індустрії краси (А. Єгорова, О. Корж [10]), медичних сестер (І. Сірак [21]) тощо. Найбільш вагомий внесок у розкриття проблеми самореалізації особистості в педагогічній діяльності зробили такі відомі зарубіжні й українські фахівці, як О. Афанасенкова [1], Ф. Базаєва [2], С. Бобровник [30], Є. Бушик [28], Н. Васягіна [1], О. Вяла [30], І. Ісаєв [7], Т. Куценко [18], Н. Новоселов [28], Т. Парфянович [28], К. Поселецька [29], Л. Рибалко [18], О. Філоненко [25] та ін.

Водночас, незважаючи на інтенсивні різнопланові публікації, жодний із названих аспектів уповні не розкриває проблему професійної самореалізації вчителя початкових класів через нерозробленість теоретичної бази, яка б сприяла висвітленню головних аспектів означеного феномену та особливостей його формування.

Мета статті – проаналізувати дефініції понятійного конструкту «професійна самореалізація вчителів початкових класів» у працях українських та зарубіжних науковців.

Виклад основного матеріалу. З метою розкриття проблеми дослідження нами встановлено логіку вивчення сформульованого вище питання. Тому розглянемо основні терміни в такій послідовності: «самореалізація», «професійна самореалізація», «професійна самореалізація вчителя початкових класів». Зупинимося детальніше на розгляді ключових понять дослідження.

Що ж розуміється під самореалізацією особистості? Поняття «самореалізація» є міждисциплінарним і багатоаспектним, «тому ще не створено єдину концепцію уявлення про самореалізацію особистості та професійну самореалізацію особистості» [2, с. 66].

У філософії (Аристотель, Ф. Бекон, В. Винниченко, Гегель, Г. Сковорода та ін.) термін «самореалізація» розглядається як розкриття в діяльності людини її сутнісних сил; саморозвиток абсолютної ідеї; діяльність, що спрямована на розкриття суті людини, пошуки нею сенсу життя. У психологічній літературі (К. Абульханова-Славська, М. Грищенко, І. Кон, Д. Леонтьєв, А. Маслоу, В. Мясенко та ін.) під самореалізацією розуміється гармонійне розкриття всіх аспектів особистості, розвиток генетичних і особистісних можливостей; вищого ступеня самопізнання і пізнання навколишнього світу; свідоме втілення людиною своїх творчих можливостей у житті, процес пролонгованого становлення і розвитку; потреба в неперервному саморозвитку; реалізація людської індивідуальності. У педагогічних дослідженнях (Ф. Базаєва, І. Ісаєв, О. Мічуріна та ін.) термін «самореалізація» презентується як усвідомлення власних індивідуально-психологічних можливостей і їх втілення в соціально значущій діяльності; процес, який передбачає просування особистості до певного результату. Під самореалізацією в акмеології (Б. Ананьєв, А. Деркач, Н. Кузьміна та ін.) розуміється необхідна «форма руху людини до особистісної зрілості та вершин професіоналізму» [2]. *Маємо підкреслити, що у психології проблема самореалізації особистості розглядається*

в контексті самосвідомості людини; у філософії – самовдосконалення духу й тіла людини; у педагогіці – прагнення до якомога повнішого прояву можливостей, нахилів, здібностей, якостей; в акмеології – досягненням акмевершин у будь-яких видах діяльності. Така різноманітність підходів до розуміння сутності самореалізації доводить різноманітність емпіричних виразів цього явища та зумовлює його подальше теоретичне осмислення.

Нам імponує таке визначення терміна «самореалізація», яке подається у загальному вигляді та визначається як пошукова активність особистості, використання можливостей розвитку Я, досягнення особистісних смислів, цілей, планів, свого призначення через встановлення нових соціальних контактів і здійснення різноманітних видів діяльності за допомогою власних зусиль, співтворчості з іншими людьми [3, с. 3]. Можна стверджувати, що самореалізація є свідомим, цілеспрямованим процесом розкриття й опрідметнення сутнісних сил особистості в її різноманітній практичній діяльності [30]; невід’ємною частиною розвитку особистості людини, вона властива їй на різних етапах життєвого шляху, має свою специфіку і характерні особливості.

На переконання І. Ісаєва, позитивна спрямованість самореалізації, як її прогресивний варіант, визначається не тільки і не стільки зовнішнім впливом, скільки внутрішньою потребою особистості. Потреба в самореалізації – одна з провідних потреб особистості, квазіпотреба у відношенні до якої виступає потреба сенсу життя. Потреба в самореалізації є джерелом особистісно-сислової активності людини, спрямованої на перетворення себе та інших [7]. *Отже, можна впевнено стверджувати, що самореалізація дозволяє комплексно та системно вивчати життєдіяльність людини.*

Аналізуючи вищезазначені положення щодо розкриття змісту самореалізації, можна стверджувати, що багато вчених тісно пов’язують самореалізацію з професійною діяльністю. Наприклад, А. Маслов стверджує, що самоактуалізована людина постійно прагне досягати нових вершин, зростати у професійному плані. І. Кон зазначає, що самореалізація проявляється через працю, роботу і спілкування. О. Мічуріна вважає, що самореалізація забезпечує опосередкований вплив на формування образу Я в професії і житті. О. Пінська акцентує увагу на потенційних можливостях особистості в процесі самореалізації, які проявляються в новизні та значущості опрідметнених результатів професійної діяльності. На зв’язку самореалізації особистості та професійної діяльності наголошують Л. Рибалко і Т. Куценко, які зазначають, що у процесі та в результаті професійної самореалізації у людини формується самосвідомість, яка проявляється в усвідомленні власної належності до обраного фаху діяльності, знаннях про ступінь відповідності професійним еталонам, визнанні у професійній групі, свого місця в системі професійних ролей, уявленнях про себе та свою роботу в майбутньому [18]. З огляду на ці твердження доцільно розглянути зміст професійної самореалізації.

Сформулюємо найбільш вагомий для нашого дослідження визначення поняття «професійна самореалізація», які стали основою для теоретичного обґрунтування головного конструкту – *професійна самореалізація вчителя початкових класів*.

На думку Є. Федосенка, професійна самореалізація є безперервним гетерохронним процесом розвитку потенціалів людини у творчій діяльності протягом усього життєвого шляху [17]. Це обумовлено тим, що людина біологічно, психологічно і соціально розвивається вкрай нерівномірно. *Згідно з поглядами* Н. Конюхова професійна самореалізація – це професійний розвиток людини як суб’єкта професійної діяльності, яка характеризує здійснення його потенційних можливостей у сфері обраної професії [9]. Означене поняття розкриває суб’єктний підхід у вивченні професійної самореалізації. В. Мясенко *так визначає* професійну самореалізацію особистості: усвідомлений процес самоздійснення суб’єкта в обраній сфері, що має соціально значущий потенціал, розкриває потенції особистості та забезпечує процес досягання акме [14, с. 11].

Достатньо ґрунтовним є визначення терміна «професійна самореалізація», яке подають О. Афанасенкова і Н. Васягіна: процес пробудження і становлення в людині її потенційних (латентних) можливостей, що актуалізуються в ситуаціях напруги, протиріч, перешкод, як внутрішніх, так і зовнішніх, коли вже наявних ресурсів особистості не вистачає для їх вирішення і подолання, з метою отримання певного результату (не завжди матеріального продукту), що забезпечується як внутрішніми ресурсами, потребами особистості (як складної системи), так і можливостями зовнішнього середовища [1, с. 19].

Узагальнюючи визначення поняття «професійна самореалізація», можна стверджувати, що в сучасних поглядах учених відсутнє єдине розуміння цієї категорії. У науковій літературі допускаються різні трактування професійної самореалізації, в яких наголошується на окремих його особливостях. Деякі науковці визначають означений термін як важливий компонент на шляху професійного становлення особистості. У деяких працях наголошується на тому, що професійна самореалізація проявляється не тільки в процесі професійного розвитку, а й відіграє важливу роль у всіх інших сферах життєдіяльності особистості. Більшість учених дотримуються точки зору, що за допомогою професійної самореалізації створюється соціально-психологічний простір функціонування людини в професії.

Говорячи про професійну самореалізацію працівника поліції, М. Гріщенко обґрунтовує таку функціональну структуру професійної реалізації: професійне самовизначення, що відкриває шлях до професійної самореалізації особистості; навчально-професійна мотивація, що спонукає розкривати і реалізувати свій внутрішній потенціал, свої життєві ресурси; самопізнання (самокритика, саморозуміння, самооцінка, рефлексія) як основа процесу самореалізації; моделювання своєї майбутньої професійної діяльності, побудова еталонів у вигляді ідеального образу професіонала; саморозвиток; стимулювання творчого потенціалу в навчально-професійної діяльності, що дозволяє знаходити нестандартні способи вирішення проблемних ситуацій професійного характеру; самоосвіта [4, с. 75]. На нашу думку, означена структура розкриває професійну самореалізацію як складний, багаторівневий процес реалізації особистісно-професійного потенціалу в професійній діяльності.

Аналіз основних положень, пов'язаних з поняттям «самореалізація» і «професійна самореалізація» дозволяє показати їх взаємозв'язок з феноменом «професійна самореалізація вчителя початкових класів» (рис. 1).

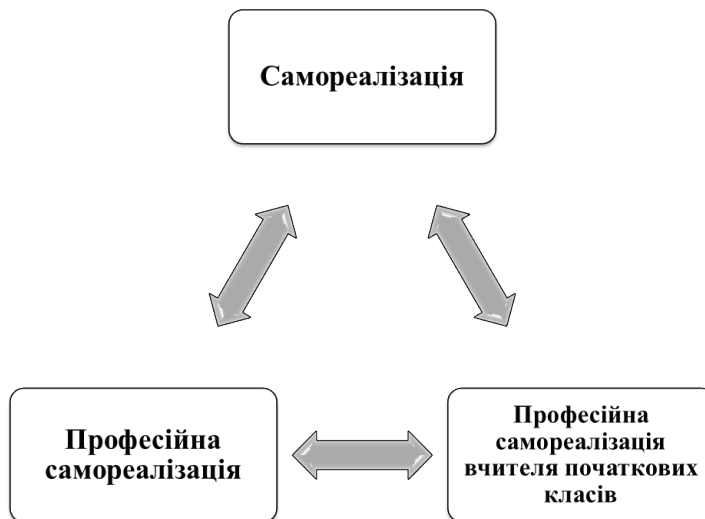

Рис. 1. Схема взаємозв'язку базових понять дослідження проблеми професійної самореалізації вчителя початкових класів

У зв'язку з викладеним вище зазначимо, що ідея професійної самореалізації вчителя початкових класів у професійній діяльності – це складна, цілеспрямована, динамічна система фундаментальних знань про самореалізацію і професійну самореалізацію.

Далі розкриємо сутність конструкта «професійна самореалізація вчителя початкових класів».

Сучасними дослідниками пропонується різне трактування поняття «професійна самореалізація вчителя»:

– поетапне професійне становлення на основі оптимального співвідношення позитивної мотивації педагогічної діяльності, визначеності акмеологічних пріоритетів та продуктивного залучення до практичної діяльності [29];

– розвинута професійна самосвідомість, педагогічна спрямованість, сформовані професійно-педагогічні знання й уміння, навички на творчому рівні, високий ступінь емоційної стійкості та самоконтролю; усвідомлена, цілеспрямована об'єктивація тих професійно-особистісних якостей, які сприяють релевантному самовираженню у професійній діяльності через формування власної системи мотивів та визначення способів їх реалізації [18];

– прояв власного «Я» у свідомій, цілеспрямованій реалізації особистісно-цінної, вільно обраної соціальної ролі [8, с. 139];

– процес виявлення, осмислення та здійснення педагогом своїх потенційних позитивних професійних можливостей, що включає в себе: внутрішню мотивацію педагогічної діяльності; цілеспрямованість професійної діяльності; цілеспрямованість процесів саморозвитку, самовдосконалення, самоосвіти і самовиховання; здійснення педагогом науково-дослідної діяльності на основі науково-дослідних знань і умінь; педагогічну рефлексію, аналіз і оцінку педагогом результатів власної діяльності; планування подальшого процесу самореалізації на основі отриманих результатів, коригування цілей, завдань і способів планованих дій [20, с. 55];

– процес як діяльність, як творчість, як потреба, що надалі забезпечуватиме активізацію механізмів формування його акмеологічності [13, с. 294].

Загалом, аналізуючи літературні джерела, можна говорити про професійну самореалізацію вчителя початкових класів як складний, цілеспрямований, багаторівневий процес поступового перетворення професійного потенційного на реальне шляхом залучення до професійно-педагогічної взаємодії, що відбувається протягом усього життя особистості.

На особливу увагу заслуговує теза про те, що професійна самореалізація вчителя початкових класів є невід'ємною складовою його професійно-педагогічної діяльності, оскільки «результати навчання і виховання школярів відомою мірою залежать від особистості педагога, його професіоналізму, педагогічної майстерності» [18, с. 692]. На цьому наголошує і С. Гулієва, яка зазначає, що в професійній діяльності вчителя проявляється спосіб самореалізації, самоствердження і саморозвитку фахівця через вироблення особистих критеріїв і норм професійної діяльності; вихід за межі нормативної діяльності; незалежність мислення, здатність авторського проектування і особисто значущого способу здійснення педагогічного процесу [5, с. 20].

Варто наголосити на тому, що не всі професійні дії можна пов'язувати із самореалізацією вчителя початкових класів, а лише ті, які викликають інтерес і приносять йому задоволення. «При цьому важливо, щоб основа привабливості була забезпечена розумінням загальної соціальної та індивідуальної цінності праці. Домінування праці в ієрархії цінностей практично є гарантією успішної самореалізації» [11]. Тому, на нашу думку, характерною рисою самореалізації вчителя початкових класів є *професійний успіх*. «Професійний успіх створює сприятливі умови для самореалізації та розвитку творчих здібностей педагога, впливає на особистість вчителя, стимулюючи розвиток інтегративних соціальних, культурних, моральних та інтелектуальних якостей, ступінь розвитку яких є частиною професійної культури всіх фахівців у системі людина – людина» [27, с. 118]. У свою чергу, успішність професійної самореалізації учителів початкової школи залежить від їхнього ставлення до виконання функцій професійно-педагогічної діяльності. Під час самореалізації вчителя початкової школи відбувається професійне і особисте зростання, усвідомлення своїх дій, себе в суспільстві та в професійній діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. *Отже, є всі підстави зробити такий висновок, що професійна самореалізація учителів початкових класів пов'язана з прагненням стати кращими у професійному аспекті, який проявляється в організації навчально-виховного процесу в початкових класах закладів загальної середньої освіти та створенні умов для кожного учня. У межах отриманих результатів можна окреслити перспективу подальшого студіювання в цьому напрямі чинників, що впливають на професійну самореалізацію учителів початкових класів.*

Список використаної літератури

1. Афанасенкова Е.Л., Васягина Н.Н. Саморазвитие и самореализация педагогических работников в профессиональной деятельности. *Педагогическое образование в России*, 2019. № 2. С. 10–30.

2. Базаева Ф.У. Самореализация личности в педагогической деятельности. *Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Педагогика и психология*, 2011. URL: http://vestnik.adygnet.ru/files/2011.2/1198/bazaeva2011_2.pdf (дата звернення 16.10.2021).

3. Березенцева А.И. Самореализация старшеклассников в условиях гимназической среды: автореф. дис. ... канд. пед. наук; спец.: 13.00.01; Тюменский государственный университет. Тюмень, 2006. 25 с.

4. Грищенко М.В. Особенности профессиональной самореализации при подготовке будущих полицейских в Украине. *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири*, 2016. № 2. С. 65–78.

5. Гулиева С.А. Педагогические формы и технологии формирования профессионально-педагогической культуры студентов – будущих учителей начальных классов: дис. ... канд. пед. наук; спец.: 13.00.01. Владикавказ, 2002. 151 с.

6. Зеер Э.Ф., Смыкалюк Э.Э. Самореализация человека в возрасте поздней зрелости как предиктор обеспечения профессиональной успешности. *Известия Уральского федерального университета. Сер.: Проблемы образования, науки и культуры*, 2020. Т. 26. № 4. С. 100–114.

7. Исаев И.Ф. Творческая самореализация личности преподавателя в педагогической деятельности: культурологический аспект. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 2013. № 3, С. 90–93.

8. Катеринюк Х.М., Шульга А.В. Самореалізація особистості вчителя початкової школи як психолого-педагогічна проблема. *Інноваційна педагогіка*, 2020. Вип. 22. Т. 4. С. 135–139.

9. Конюхов Н.Н. Прикладные аспекты современной психологии: термины, законы, концепции, методы. М.: Знание, 1994. 203 с.

10. Корж Е., Егорова А. Профессиональная самореализация специалистов в сфере индустрии красоты. *Меридиан*, 2020. Вып. 1 (35). С. 1–4. URL: <http://meridian-journal.ru/site/article?id=2403&pdf=1> (дата звернення 13.10.2021).

11. Кремень В. Інноваційна людина як мета сучасної освіти. *Філософія освіти*, № 1 (12). 2013. С. 1–21.

12. Максименко С.Д., Осёдло В.И. Субъектный подход в изучении профессиональной самореализации. *Психология и право*, 2011. № 1. URL: http://www.psihdocs.ru/pars_docs/refs/120/119982/119982.pdf (дата звернення 13.10.2021).

13. Малихін О.В. Самореалізація майбутнього вчителя через систему організації самостійної навчальної діяльності як засіб формування його акмеологічності. *Акмеологія – наука XXI століття*: матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 травня 2014 р.). Київ. 2014. С. 291–300.

14. Мясенко В.В. Психологія професійної самореалізації молоді : монографія; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К.: Міленіум, 2016. 104 с.

15. Пінська О.Л. Теоретичні засади проблеми особистісної самореалізації як психологічного феномену. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2018. № 1 (15). С. 36–41.

16. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Київ, 2020. 47 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення 15.10.2021)

17. Профессиональная самореализация личности в современном обществе: монография. Под науч. ред. Е.В. Федосенко. СПб.: Речь, 2009.

18. Рибалко Л.С., Куценко Т.В. Професійна самореалізація учителів загальноосвітніх навчальних закладів в умовах сучасних викликів (акмеологічний аспект). Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти: монографія. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. Розд. 4. С. 684–715.

19. Руденко Ю.Ю. Професійна самореалізація майбутніх соціальних працівників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2019. № 64. Т. 2. С. 112–117.

20. Сви́дерская С.П. Профессио́нальная самореализация педагога посредством научно-исследовательской деятельности. *Научное обозрение. Педагогические науки*, 2016. № 4. С. 46–65.

21. Сірак І.П. Формування готовності майбутніх медичних сестер до професійної самореалізації: дис. ... канд. пед. наук; спец.: 13.00.04; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2017. 296 с.

22. Твердохлебова Н.Є. Професійна самореалізація особистості та її дослідження в сучасній науці. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2018. С. 207–210.

23. Тимошенко М. Професійна самореалізація як один із компонентів професійного самовдосконалення. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки*, 2013. Вип. 121 (2). С. 158–161.

24. Федосенко Е.В., Седунова И.С. Особенности сопровождения профессиональной самореализации психолога в различных педагогических системах, 2017. URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp6/fedosenko.pdf (дата звернення 13.10.2021).

25. Філоненко О. Формування готовності майбутніх викладачів закладу вищої освіти до професійної самореалізації. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 2019. № 2 (65). С. 314–318.

26. Baranova A., Valeev A. Pedagogical conditions of student's self-realization capacity development. *Medwell Journals. The Socials Sciences*, 2016. 11 (14): 3618–3622.

27. Belousova A., Fastovtseva Yu. Features of teachers' professional self-realization at high school. *Competences of preschool teachers in knowledge society: materials of the III International Interdisciplinary Scientific Conference (Kikinda, October 25th, 2014)*. Kikinda, 2014. P. 117–122.

28. Osodlo V., Perepeluk T., Osadcha L., Hrynova N. Features of self-realization of the subject in a military-professional activity. *Opción*, Año 35, Especial. 2019. No. 21. P. 429–445.

29. Parafiyanovich T., Bushchik E., Novoselov N. Adaptive approach to creating conditions for practical self-realization of future teacher-programmers. *Адаптивне управління: теорія і практика. Сер.: Педагогіка*. 2021. Вип. 11 (21). URL: <https://amtp.org.ua/index.php/journal/article/view/367> (дата звернення 13.10.2021).

30. Poseletska K. Professional self-realization of students of philological specialities as a pedagogical problem. *Journal L'Association 1901 "Sepike"*. Ausgabe 3. Osthofen, Deutschland, Poitiers, France, 2013. P. 45–48.

31. Vyala O.M., Bobrovnyk S.I. On formation of readiness of future teachers of physical culture to professional self-realization in health-improvement activity. *Сучасні проблеми фізичного виховання, спорту та здоров'я людини*: матер. І Міжнар. інтернет-конференції, присвяченої 70-річчю факультету фізичного виховання (м. Одеса, 11–12 жовтня 2017 р.). Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2017. С. 114–117.